Spisstolpen från Kullands gård på Gotland.

I Gotlands Fornsal i Visby förvaras en spisstolpe av järn, vilken ur flera synpunkter är så märklig att den här må vara värd en presentation.

En gång i tiden har den gjort tjänst vid någon av de öppna spisarna på Kullands gård, belägen i Gerums s:n, på södra delen av Gotland. Sitt rykte som vår märkligaste spisstolpe har den främst därför, att den är försedd med en gutnisk runinskrift, vilken är av följande lydelse:

Botmudr : kullanz : han : lit : gerra : hita : mur : verk : ok : sialvr : gerde / trri : virk : stuvu : ok : sumar : hus : ok : ta : uar : h : sunudahr : ok : k : brim : stavr : i : tretando / rado : ok : lyfthadis : a : santa : simiiute : afton / markit : hit : hustrun.

Eller i översättning:

»Botmund Kullands lät göra denna spiselmur och själv gjorde han snickeriarbetet i stugan och sommarhuset. Och då var *h* söndagsbokstav och *k* gyllental i trettonde raden. Och (arbetet) lyktades dagen före de heliga Simons och Judas dag. Hans hustru hette Margareta» [1]).

Sällan har ett medeltida hantverksarbete fått en omsorgsfullare datering. Arbetet slutfördes den 27 oktober (den hel. Simons och Judas dag är nämligen den 28 okt.) år 1487. Det sista årtalet har man kunnat bestämma tack vare det förhållandet, att skriften angiver både årets primtal och söndagsbokstav.[2])

Stolpen är 1,10 m. lång samt upptill 2,5 cm. och nedtill 2,8 cm. tjock. Till 3/4 av längden består den av ett åttkantigt, hamrat och massivt stycke, där varannan av de åtta sidorna äro något bredare — detta är sannolikt den ursprungliga spisstolpen. Den ovan anförda inskriften står just på dessa bredare sidor (utom ett ord, som man glömt och skrivit över på en av de smalare sidorna). Den översta fjärdedelen består av ett senare ditsvetsat stycke av en bösspipa, det klumpiga kornet sitter ännu kvar nära kanten. Troligen har denna skarvning av stolpen ägt rum i samband med någon ombyggnad och förstoring av spisen. F. ö. är det inte många märkliga ting att förtälja om Kullandsstolpens yttre habitus. De vanliga tvärlinjerna äro 2,5 cm. och 2,7 cm. i resp. övre och nedre ändan. Ovanför inskriften sitter en krok på vilken grytkrokarna hängt och längst ned, under skriften har grytvinden varit fästad mellan två upphöjda ränder.

Till stolpens ryktbarhet har emellertid i hög grad bidragit dess fantastiska öden, sedan den en gång slutat sin tjänst i Botmunds gård.[3]) Den som har äran av dess upptäckt är den kände antikvitetsintendenten C. G. G. Hilfeling, som på uppdrag av Per Tham till Dagsnäs, bereste ön 1797—1801 och därvid samlade fornsaker och gjorde upptecknin gar om bl. a. kyrkor och fornminnen [4]). Han besökte därvid Kullands och lyckades där komma över den gamla spis-

[1]) Otto v. Friesen: Runorna i Sverige, Uppsala 1928, sid. 82.

[2]) Om runstenar som calendarium perpetuum och dess uppställning se bl. a. Friesen: a. a., sid. 82 ff.

[3]) Carl Säve: Gutniska urkunder, 1859, sid. 71. C. J. Bergman: Gotländska skildringar och minnen, Visby 1921, sid. 57 ff.

[4]) Hans värdefulla »Resejournaler» förvaras i Kungl. Biblioteket i Stockholm (8 kvartband, handskrivna).

stolpen, som enligt vad C. J. Bergman uppger, i flera hundra år stått nästan obemärkt i köket till en bondgård. Genom Hilfelings förmedling kom den nu till Thams samlingar, där den dock blev en kortvarig gäst. När Tham dog 1820, såldes hans ansenliga samlingar på auktion; bland de många sakerna fanns också spisstolpen men efter auktionen var den försvunnen, och ingen visste, vem som ropat in den. Man fruktade emellertid, att den lämnat landet, ty en stor del av antikviteterna hade inropats av en utlänning, Chaumette des Fossés, en f. d. fransk generalkonsul, korresponderande ledamot av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Lyckligtvis hade den blivit avritad innan den lämnade Dagsnäs, låt vara något ofullständigt av Professor N. H. Sjöborg [5]), och den framstående gotländska språkmannen hade efterlyst den i sina nyss citerade Gutniska urkunder, som utkom 1859.

Just det året gick en svensk artist, N. M. Mandelgren, omkring och sökte i Paris antikbodar på jakt efter gamla vapen och smycken. I en av bodarna fick han se en sak, som tilldrog sig hans uppmärksamhet: en åttkantig järnstolpe med en runinskrift. Han skrev av runorna och sände dem till Carl Säve med en förfrågan, om pjäsen voro värd begärda 40 francs.

Säve läste runorna han fått från Paris, och såg genast vad han hade för ögonen — Botmundr : Kullans o. s. v. — det var den försvunna spiselstolpen om vilken han samma år i sin bok frågat: »Men varest finnes denna spisstolpe nu». Svaret hade kommit snabbt, stolpen fanns till salu i Paris!

Naturligtvis gav han order om omedelbart inköp. En av hans egna lärjungar, Friherre R. Cederström, förde hem den och den återbördades till Gotland genom att Säve skänkte den till Elementarläroverkets samlingar. En del av dessa samlingar ha övertagits av Gotlands Fornsal och där har nu äntligen och till sist Botmundr Kullans spisstolpe fått ett tryggat och stadigvarande viste.

Genom vänligt tillmötesgående av Fornsalens intendent, Fru Ella Hellgren, har stolpen ifråga ställts till mitt förfogande i Visby för ett närmare studium. Därvid urborrades i dess nedre del ett mindre hål för att få material till en kemisk analys av järnet (på initiativ av Doktor Carl Sahlin). Analysresultatet framgår av nedanstående Professor J. Petréns intyg:

Intyg n:o 29247.

Järn.

Borrat prof., märkt »Borrspån från spiselstolpen fr. Kullans gård, Gotland, taget 27/9 1929, gm. John Nihlén», inlämnat den 1 okt. 1929 av Jernkontoret gm. disponent Carl Sahlin.

Analys:

Kol	—	0,12 %
Kisel	—	0,05 %
Mangan	—	spår (0,02 %)
Fosfor	—	0,062 %
Svavel	—	0,009 %
Slagg	—	0,17 %
Vanadin	—	0
Titan	—	0

Analysen ger för närvarande inte anledning till några närmare slutsatser. Den är emellertid av värde i den mån jämförelsematerialet beträffande det

[5]) »Samlingar för Nordens fornälskare», Stockholm 1824.

äldre järnets sammansättning växer, särskilt med hänsyn till den exakta dateringen. Den låga kolhalten visar, som var att vänta, ett mjukt, smidbart järn, och den relativt höga fosforhalten tyder närmast på att det är ett järn tillverkat av sjö- eller myrmalm [6]).

John Nihlén.

Nordens äldsta byggnadsritning.

Vid besök i museet i Ystad under sommaren 1930, var jag i tillfälle se en medeltida tegelsten, å vilken var inristad ritningen till ett fönster. Teglet är uttaget ur Gråbrödraklostrets byggnader i Ystad, vilket kloster började byggas år 1266. Den danske byggnadshistorikern Vilhelm Lorenzen har, enligt vad vid besöket meddelades, om sagda bild uttalat att den sannolikt är den äldsta kända byggnadsritningen från Danmarks medeltid. Det är väl troligt att vad som sålunda säges beträffande Danmark kan utsträckas att gälla hela Norden.

C. S.

Presskopiering av brev.

Presskopiering av brev torde väl vara att betrakta som första början till den mekanisering av kontorsarbetet, som i våra dagar nått så hög utveckling. Under sin resa i England åren 1797—99 hade Bergsrådet Gustaf Broling uppdrag av Excellensen Greve Erik Ruuth, att studera den av James Watt uppfunna metoden att presskopiera brev. Broling blev i tillfälle fullgöra uppdraget vid besök i Leeds år 1798. Han säger om Watts kopieringsmaskin: »Man kan inte finna en trognare, mera tystlåten eller snabbare och mindre kostsam copist. Ett brev på fyra sidor kan inom en minut kopieras, när allt är i behörig ordning». — Greve Ruuth, som sedan år 1797 var delägare i och högste ledare av Höganäs stenkolsverk, önskade genast tillämpa den Watt'ska metoden, men stötte på hindret att kopiepapper icke tillverkades i Sverige. Han lät då i Stockholm förfärdiga lämpliga formar, vilka sedan nedsändes till ett handpapperdsbruk i Skåne (Klippan?), där man lyckades framställa ett användbart tunt papper, varav 10 ris levererades till Greve Ruuth. Troligt är väl att den Watt'ska presskopieringen därmed för första gången kom till användning i Sverige. I sin år 1812 utgivna andra del av »Resa i England», varur ovanstående hämtats, klagar Broling »att denna inrättning så litet hos oss begagnas». Ännu länge fortsatte man vid bruk och fabriker, liksom på de större handelskontoren, att låta unga skrivare och kontorselever avskriva all utgående post. I Laxå bruksarkiv, för att taga ett exempel, som jag noga känner till, förvaras sålunda en mängd handskrivna kopieböcker och där infördes presskopiering först på 1860-talet.

C. S.

[6]) Prof. A. Nordén: Förhistordiskt svenskt järn, J. K. A. 1926, sid. 265 ff.